

شیکاری پیگه‌ی دیوانی نالی وه‌ک ئوستورده‌ق له چاند و ئه‌ده‌بی کوردیدا

سامان ئه‌مجهدی^۱

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۱۸ فروردین ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۲۱ شهریور ۱۳۹۹؛ صص ۲۶۵-۲۸۴

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.149>

کورتە

ئوستورده‌ق (Mytho-text) به ده‌ق یان ده‌قگه‌لینک ده‌وتری که له ئاستی چاندی نه‌ته‌وه‌یه کدا ده‌وریکی سه‌ره‌کی و پیکه‌ته‌یی ده‌بینن. ئه‌م تا‌قمه ده‌قانه، وه‌کوو ئوستوروه و سه‌رنموونه ده‌نوبنه‌وه و به‌وته‌ی هه‌دیگه‌ر جیهانیکی نوێ بنیات ئه‌نبن که په‌رده له حیجایی بوون و راستی لائه‌ده‌ن. کراوه‌یی و هه‌لکراوه‌یی ئه‌م ده‌قانه ئه‌بیته‌ هۆی درێژه‌داربوونی چاند و به‌رگری له هه‌له‌شاندنه‌وه‌ی. ئه‌م ده‌قانه به‌ سه‌رنج‌دان به‌ پێوه‌ندییه‌ نیوانده‌قییه‌کان (Intertextuality) له‌ریگه‌ی کارتیکردن به‌سه‌ر ده‌قه‌کانی پاش خۆپانه‌وه، فره‌ئه‌که‌ن و وه‌کوو ئوستوروه‌یه‌ک هه‌میشه‌ له‌م کاریه‌گری و کارتیکه‌رییه‌وه وه‌کوو ریگه‌چرایه‌ک بۆ مه‌یدانی چاند ئه‌مینه‌وه. ئه‌م وتاره‌ ده‌یه‌وێ له‌ریگه‌ی بالاده‌قیتی (Transtextuality) ژێرار ژینیت، بێردارپێژی فره‌نسی، به‌ دیوانی نالی دا وه‌کوو ئوستوروه‌ده‌قییک بچینه‌وه. به‌گوێره‌ی میتودێ که‌ بژێردراوه، پیگه‌ی دیوانی نالی له‌ نیو ئه‌ده‌بیاتی کوردیدا هه‌له‌سه‌نگینری و له‌ ئاکامدا ئه‌وه ئه‌سه‌لمینری که‌ دیوانی نالی ده‌وری ئوستوروه‌ده‌قیکی زۆر گرینگی بینیه‌ و ئیستاش به‌سه‌ر ئه‌ده‌بی کوردیه‌وه کاریه‌رییه‌کی به‌رچاوی هه‌یه.

چکیده

اسطوره‌متن (Mytho-text) به متن یا متن‌هایی اطلاق می‌شود که در ساحت فرهنگ یک ملت نقشی بنیادی و ساختاری ایفا می‌کنند. این دسته از متون، چونان یک اسطوره و سرنمون جلوه نموده و به تعبیر هایدگر عالمی نو را بنیان می‌نهند که پرده از حجاب هستی و حقیقت برمی‌گیرند. گشوده‌گی و افراشته‌گی این متن‌ها موجب تداوم فرهنگ و جلوگیری از گسست در آن می‌شوند. این متون با توجه به روابط بینامتنی (Intertextuality) از طریق تاثیر بر متن‌های پس از خود، تکثیر شده و چونان یک اسطوره همواره در این تاثیر و تاثیر به مثابه چراغ راه ساحت فرهنگ خواهند ماند. این نوشتار بر آن است که از طریق ترامنتیت (Transtextuality) ژرار ژنت، نظریه‌پرداز فرانسوی، دیوان نالی را همچون یک اسطوره متن بررسی نماید. مطابق روشی که انتخاب شده جایگاه دیوان نالی در ادبیات کوردی بررسی شده و در پایان این مطلب اثبات می‌شود که دیوان نالی نقش اسطوره‌متنی بسیار مهم را برعهده داشته و اکنون نیز تاثیری بسزا بر ادبیات کردی دارد.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: دیوانی نالی؛ ئوستوروه‌ده‌ق؛ بالاده‌قیتی؛ ژێرده‌ق؛ ژوورده‌ق؛ نالی؛ ژینیت.

واژگان کلیدی: دیوان نالی؛ اسطوره‌متن؛ ترامنتیت؛ زیرمتن؛ زیرمتن؛ نالی؛ ژنت.

۱- پیگه کی

هر زمانیکه ئه گهری ئه وه له بهر ریگهیدا ههیه که تووشی که وتن و له ناوچوون، له بهر هیژیمونی و دهست به سهر داگری زمانیکی دیکه بی. مانه وه و سهر بهرز دهراته وهی زمانیک، جار ههیه به هوی دهر که وتنی ده قیکه که خوش ئه دهره وشیتته وه و هاوکات نوینه ری سهرده می دارماوی و، پیشانده ری دهره ورائیکی بهر له سهرده می خوینان. زمانگه لیک که ئه م به خته یان نه بووه، له نیو زمانی دهسه لاتدا ده تانه وه و له ناوده چوون. به لام زمانی کوردی، له کاتی رووبه رووبونه وه له گه ل سهرده می دارمان، ده قگه لیک له دلیدا هه لقولییون که بوونه ته هوی ژیانه وه و سهر بهرز. ئه م ده قگه له به که لک وه رگرتن له بوچوونی ژینیت، ده کرئ به ئوستوره دهق ناویان لی بهین، که به واتای به هره مهندی له پیگه به کی سهرنوینی و بهرچا و بو ده قگه لی دیکه یه.

به ره مه شیعیه کانی نالی له دهره یه کی تایبه تدا دانراون و وه ها توانیکیشان هه بووه که بو ده قگه لی پاش خوی وه کوو سهرمه شقی لیها تووه؛ ئه م چه شنه ده قانه بوخویان سه قامیان گرتوه و زمانه که شیان به ره و پیش بردوه. ئوستوره ده قه کان هه ره وه ها که بوخویان هه لاوردیه کاریگه ریبه نیوان ده قیه کانی ده قگه لی پیش خوینان، بو ده قگه لی پاش خوشیان ههر هه مان دهرده گیرن و له سهر ئه وان کاریگه رییان هه یه. ژینیت به ده قگه لی پیش ده لی ژیردهق و به ئه وان پاش ده لی ژوردهق. ئوستوره دهق دروسته له سهر تا بوخوی ژورده قیکه و له ژیر کارتیکه ری ده قگه لی پیش خوی وه کوو ژیرده قه، به لام هینده بهرز ده بیته وه که دهریگی گرینگ له ژیانی ئه ده بی و چاندی زمانی ده بینی و وه ها جیگایه ک په داده کا که زوره یی ده قگه لی پاش ئه و به بی ئاماده بوونی ئه م ده قه زه قه، نه ده هاته بوون. له واقیعدا جیگای ئوستوره یی ئوستوره دهق به ژورده قگه لیکه که له کارتیکه ری ئه ودان. ئه م ده قگه له به وته ی هایدیگه ر جیهانیک ساز ده کن که ئاوه لکه ره وه ی حه قیقهن و ده بنه پیکه پینه ری میژووی گه لی خوین.

گریمانیه ئه م توپژینه وه ئه وه یه که دیوانی نالی به هوی هیژ و توانستی ئه ده بیی شیعه کانی، خاوه نی پله و پیگه یه کی ئه وه نده بهرزه که ئه کرئ به ئوستوره دهق ناوزه ی بکهین. پرساری سهره کیی وتاره که ئه مه یه: ئایا ئه کریت دیوانی نالی وه کوو ئوستوره ده قیک له زمان و ئه ده بی کوردیدا ناوزه د بکریت؟ سه باره ت به پیشینه ی ئه م وتاره له زمانی کوردیدا، هیچ توپژینه وه یه ک، نه به چه شنی وتار و نه به قهواره ی کتیب بلاونه بوته وه، به لام له زمانی فارسیدا چه ند وتاری به که لک بلاو بوته وه که ئه کرئ به وتاره کانی به هه مهنی ناموه رموتله ق ئامازه بکریت، که به باشی میتودی ژینیتی ناساندوه.

ئه م وتاره له میتودی بالاده قیتی ژیرار ژینیت که لکی وه رگرتوه و له ویش زورتر کاری به دوو بابته ی ژورده قیه ت و ژیرده قیه ته که یه تی. سهرتا ئه م چه مکه نه شروقه ده کرین؛ پاشان لیکدانه وه که دپته سهر ئه وه که دیوانی نالی وه کوو ژوردهق شی بکاته وه و به واتایه کی دیکه، نالی له ژیر کاریگه ری چ ده قگه لیکه دیکه دا بووه. ئینجا دینه سهر باسی سهره کیی وتاره که؛ وانا شی کردنه وه ی پله و پیگه ی دیوانی نالی وه کوو ژیرده قیک له ئه ده بیاتی کوردیدا؛ لیره ئه وه ئه خریتته بهر باس که دیوانی نالی له کوپی ئه ده بیاتی کوردیدا سه قامی گرتوه و ئه م پیگه یه کی که هه یه تی، چونه که بوته هوی ئه وه که دهری ژیرده قیکه گرینگ بگیری و بگاته تروپیکیک که شیایو ئه وه بی

به ئوستوردهق نیوی لی بهرین. لیره تیشک ئەخریته سەر سی رههندی زمان، شیواز و ناوهروکی ئەم دیوانه و کاریگه‌رییه ک که به سەر ئەدهبی پاش خۆی بووبه‌تی.

۲- بنه‌مای تیۆریک

۲-۱- بالاده‌قیتی

ژێرار ژینیت، بیرداریژی فەرهنسی، که بناغهی تیۆریکی ئەم وتاره له‌سەر ئەندیشه و بیرۆکه‌کانی ئەو داریژراوه، له بیرداریژه پیکهاته‌خوازه‌کان بوو و به بۆچوونیکیی جیاواز له‌وهی که بیرمه‌ندیکی پاش پیکهاته‌خوازی وه‌ک جولیا کریستیفا سه‌بارهت به زاراوهی نیوانده‌قیتی ده‌یگرته بهر، به ره‌چاوکردنی پیداویستییه‌کانی پیکهاته‌خوازی له‌گه‌ل ئەم زاراوه‌دا رووبه‌روو بووه‌وه:

له روانگهی ژینیت-هوه، نه هیمما تا که کان، به‌لکوو شیوه‌گه‌لیک سه‌رنج‌راکیشن که نیشانه‌کان و ده‌ق له‌و ریگه‌وه، به هۆی ریخراوه‌کان، کۆده‌کان، ره‌وته چاندییه‌کان و داب‌ونه‌ریته‌کان و نایینه‌کانه‌وه خولقاون و له چوارچیوهی ئەواندا ده‌ورده‌گیرن. له‌م لایه‌نه‌وه وا ده‌رده‌که‌وی که هۆگری سه‌ره‌کی داریژراوی پیکهاته‌خوازه‌وه ره‌وه کاری نیوانده‌قی بیت؛ چونکه ئەم داریژراوه نکۆلی له بوونی بابته‌گه‌لی تاقانه ده‌کا، جه‌خت له‌سەر سروشتی ریخراو و هاوپیوه‌ندییه‌کانیان ده‌کا؛ چ سه‌بارهت به ده‌فگه‌لی ئەده‌بی و چ سه‌بارهت به به‌ره‌مه هونه‌رییه‌کانی دیکه. (آلن، ۱۳۸۹: ۱۴۰)

ژینیت له پیداگری پیوه‌ندییه‌کانی نیوان بووتیقا و ره‌خنه، به مه‌به‌ستی پینگه‌یشتن به سیستمیکی پیکهاته‌مه‌ند، بناغهی سه‌ره‌کیتترین، ته‌واوترین و سازراوه‌ترین تیۆری سه‌بارهت به باسگه‌لی نیوانده‌قی داده‌ریژی، که بۆ خۆی ناوی ناوه بالاده‌قییه‌ت یان بالاده‌قیتی. ئەو ده‌لێت «ئده‌بیات وه‌کوو هەر کرده‌وه‌یه‌کی زه‌ینی دیکه، له‌سەر ریگه‌وته‌گه‌لیکه که زه‌ین، بیجگه له‌نموونه‌گه‌لیکی ئاوارته، ئاگاییه‌کی لیوه‌ نییه» (کالر، ۱۳۸۸: ۱۶۵).

بالاده‌قیتی له‌بنه‌ره‌تدا رازه‌یه‌که که ژینیت به‌جینگه‌ی نیوانده‌قیتی که‌لکی لی وه‌رده‌گری و به «پۆلینه‌ندی و شیکاری لایه‌نیکیی به‌رفراوان له ریگه‌گه‌لی ده‌نگدانه‌وه‌ی ده‌ق له‌ده‌قی دیکه‌دای ده‌زانیت» (لچت، ۱۳۸۰: ۱۰۲). به‌م حاله‌شه‌وه، ژینیت به هۆی ئەوه که ده‌یه‌وی «ئهم چه‌مکه بۆ ره‌سم کردنی شیوه‌گه‌لیک به‌کار بێنی که ده‌فه‌کان له‌و ریگه‌وه ده‌توانن به‌رواله‌تیکیی سیستماتیکی راقه و فام بکرین و له‌م ریگه‌وه ده‌یه‌وی مه‌ودای نیوان روانگهی خۆی و روانگهی پاش پیکهاته‌خوازه‌کان رابگریت، زاراوه‌ی بالاده‌قیتی بۆ ناولینان له‌هه‌موو نمونه‌کانی نیوانده‌قیتی دابین کردوه و ئەمجا به‌پینج بابته‌ی وردتر دابه‌شی ده‌کات» (آلن، ۱۳۸۹: ۱۴۷). ئەم پینج بابته‌ی بالاده‌قیتییه‌ پیکه‌هاتوون له‌ نیوانده‌قیتی، ته‌نیشته‌ده‌قیتی،^۱ بان‌ده‌قیتی،^۲ ژورده‌قیتی^۳ و ژێرده‌قیتی.^۴

^۱ Paratextuality به‌ده‌فگه‌لیک ده‌گوتریت که ده‌وری ریکلام و ئاگادارکردنه‌وه بۆ ده‌قی سه‌ره‌کی ده‌بینن، وه‌کوو روبه‌رگ، نیوی نووسەر و نیوی بلاوگه و هتد.

^۲ Metatextuality یان بان‌ده‌قیتی، جیاوازییه‌کی ئەوتوی له‌گه‌ل ته‌نیشته‌ده‌قیتی نییه و به‌واتای ده‌فگه‌لیک دابین کراوه که وه‌کوو شرۆفه و راقه‌ی ده‌قی سه‌ره‌کی هاتوونه‌ته‌ئاراه.

^۳ Hypertextuality.

^۴ Hypotextuality.

پیش له چوونه ناو باسه سه ره کییه که ی بابه ته کانی ژینیت، که چوارچیوهی ئەم وتاره پیک دینێ، به کورتی باسیک له سه ره پیوه ندیی نیوانده قیتی ژینیت و کریستیفا ئەورووژینین. نیوانده قیتی وه کوو یه کییک له بابه ته کانی بالاده قیتی ژینیت، جیاوازیگه لیککی زۆری له گه ل نیوانده قیتی دانهره که ی، واتا کریستیفا هه یه. ژینیت به دوا ی پیوه ندیگه لیککی نیوانده قی ده که وێ که زۆر کرده وه یی و دیار له نیوان توخمه گه لیککی تایبته له ده قگه لی جیاوازه، تا که وه کوو کریستیفا شوین که و تنی ده لاله تگه لی پیچاوپیچی نیشانه کانی ده ق له ده قه کانی دیکه ی مه به ست نه بی. له بهر ئەمه، نیوانده قیتی کریستیفا بی به دوو بابه تی ژورده قیتی و نیوانده قیتی له ژیر زاراوه ی بالاده قیتی که م ده کاته وه؛ به لام ئەم وشه، واتا نیوانده قیتی، له لای ژینیت به پیوه ندیی نیوان دوو ده ق، که م ده کرتیه وه؛ هه لبه ت ئەمه به هۆی روانگه پیکهاته خوازانه که یه تی که ده یه وێ به ره و لای ناساندن و ئاکام به خشی بروا.

۲-۲- ژورده قیتی

دوا هه مین ده سته له بابه ته بالاده قیتییه کانی ژینیت، ژورده قیتییه که خالی قورسای بی باسگه لی بالاده قییه؛ «چه مکیک که ناوه ندی سه ره کیی توژی نه وه ی ژینیت» (لجت، ۱۳۸۳: ۱۰۳). ژینیت ژورده قیتی وه ها پیناسه ده کا: «هه ر جو ره پیوه ندییه ک که ده قی «ب»... به ده قی پیش تر، «ئه لف» گری ئەدا... به جو ریک که ئەم پیوه ندییه شیوه و بیجمی شو قه و په راویز [سه باره ت به ده قی ئەلف] به خو نه گری» (۱۰۳). ده قی «ب» ناتوانی به بی ده قی «ئه لف» بوونی بی، به لام سه باره ت به ئەم نادووی؛ «یانی شیوه ی پیوه ندیی ئەم دوانه به چه شنیک نییه که ده قی «ب» شو قه ی ده قی «ئه لف» بی» (آلن، ۱۳۸۹: ۱۵۶).

ئه وه ی که ژینیت به «ژیرده ق» ناوی لی ئەبا، هه ر ئەم چه مکه یه که زۆر به ی ره خنه گرانی دیکه ناویان ناوه نیوانده ق، «یانی ده قیک که به راشکاو ی ده توانی له سه رچاوه سه ره کییه کانی ده لاله ت بو ده قیک بی؛ له م روانگه وه ئودیسه ی هۆمه ر نیوانده قیک یان به وته ی ژینیت ژیرده قیککی سه ره کی بو ئولیسسی جهمز جو یسه» (۱۵۶). ژینیت له به کاربردنی ژیرده قیتی به بیجگه لیک له ئەده بیات داده گه رتیه وه که به ئاشکرای بی و به ئاگایی نیوانده قین. ژینیت پیوه ندییه ژورده قییه کان له نیوان دوو ده قی ته وا و سه ره به خو دامه زرا و ده بینیت که بوونی یه کیکیان، «ژورده ق»، به بوونی ئەویدی، «ژیرده ق»، به سراوه ته وه. ژورده قیتی پیوه ندییه کانی هه لگرتنه وه ی ده قیک، واتا ژورده ق، له ده قی پیش وه خو یانی ژیرده قه. «ژورده قیتی شیوه ی فره بوونه وه، بلا بوونه وه و پاته وه ی ده قیک (ژیرده ق) یان ده قی دایک له ده قه کانی دیکه یه (ژورده قه کان)» (نامورمطلق، ۱۳۸۷: ۵۴). ئیستا به م پیناسه یه ده گه یه نه پیدا چوونه وه له سه ر ژیرده قگه لیککی تایبته که به ئوستورده ق ناوزه دکرا ون.

۲-۲-۱- ئوستورده ق

ئوستورده ق به پیی ئەم پیناسه یه، «ژیرده قیک ئەگه ر ژورده قگه لی زۆری هه بی، یانی به شیوه یه کی بی وینه لی وه رگیرایی، ئوستورده قی ناوه» (۵۴). ئەم ده قانه ده بنه هۆی به رده وامیی به شه چاندییه کانی کو مه لگایه ک به دریزی میژوو و ئەم به شان به په ره پیدانه وه به خو یان له به ره یه ک بو به ره یه کی دیکه رائه گو یژرینه وه. «بو یه، ده وری گرینگی ئوستورده قه کان، به رده وامیی

چاند و بهرگری له لهبیرچوونهوه و دابرانی چاندیهه. بهم پپوهره، یه کیک له گرنگترین پیناسه کانی ناسینی چاندی نه ته وه یه ک، ناسینی ئوستووره ده قه کانی ئه و چانده و ئال و گۆره کانییه تی» (۷). وشه ی ئوستووره له نیو زاراوه ی ئوستووره ده قدا به پیناسه یه کی نزیك به پیناسه که ی بارت له ئوستووره به کاربراهه؛ واته هه شتیک که «چرکه یه کی شاراهه یان دیاری به درپژه ی کات و شوینی [هه یه و ئه گه ری] بوونه نموونه ی بو پاته وه بوون و زۆر بوونه وه هه یه» (۷).

ئوستووره ده قیک، وه کوو ئوستووره، به نموونه بوونیوه له دایک ده بیته وه، به پاته وه بوونیوه ئه ژییته وه و پانتایی و هیزی به گویره ی ئه ژماری پاته وه بوونی کهم یان زیاد ده بیته وه. پپوهندییه کانی ئوستووره ده ق له گه ل ژوورده قه کانی، به هۆی به رفراوانیه وه، چه شنگه لیکی زۆری هه یه. «به گشتی، پپوهندیی ژێرده ق و ژوورده ق، ده کری به سه ر دوو تا قم دابه ش بیته وه؛ لیکچوویی یان لاسایی و ئال و گۆری» (۵۵) پپوهندیگه لی لیکچوویی ده بیته هۆی ئه وه که ژوورده ق له سه ر بناغه ی لاسایی کردنه وه و پاته وه کردنی ئوستووره ده ق وه کوو ژێرده قیک پیک بی، به لام پپوهندیگه لی ئال و گۆری، ئه م ئیزنه ئه دن که به شیوه گه لی جوړاو جوړ، ژێرده ق ئال و گۆری به سه ر دابیت.

۳- نالی وه کوو ژێرده ق

بو پیناسه کردنی نالی وه کوو ژێرده قیک بو ئه ده ب و چاندی کوردی، ده بی له سه رتا له سه ر ئه وه که نالی چی کردوه لیکۆلینه وه و له سه ر خاله گرینگه کانی رۆبچینه وه و به پۆلینه ندی کردنی، دواتر له سه ر ژوورده قه کانی ئه دوین. یه کهم خال که ده بی باس بکریت زمانه و هه ولی نالی بو به ستاندارد کردنی زمانی کوردی؛ دواتر شیواز یان سه بکی شیعه کانی ئه م که له شاعیره یه، که به بروای زۆریک، له هه ردوو بابه ته وه له شیوه زاری کرمانجی ناوه راست واته سوۆانی، نالی یه کهم دانه ریانه. دواتر دینه سه ر باسی بابه ت و چه مک.

۳-۱- زمان

زمانی کوردی به ته واو زاره کانییه وه کوۆنتر له وه یه که نالی یه کهم شاعیری بی. هه ره ها له زاری سوۆانیدا، به دلنیا ییه وه جیی گومانه نالی به یه کهم کهس دابنن که بهم زاره نووسیبیتی و شیعی گوۆبی؛ به لام تا ئیستاش زۆریک له توێژه ران هه ر ئه و به یه کهم کهس ده زانن. هه رچه ند گرینگ نییه که نالی یه کهم کهس بی یان نه، چونکه نالی ئه گه ر که سیکه له پپشه وه بی، ئه بیته ژوورده ق بو ئه وانه و وپرای ئه وه ش ئاستی به رزی شیعی نالی به جوړیکه که ته نانه ت له نیو سی کوچکه شدا هاوسه ری بو نییه و وه ها دیاره که به ئوستووره ده ق ده بی ناوی لی ببه ین، ئه رکیک که ئه م وتاره گرتوویه ئه ستۆ.

هۆی جیی گومان بوونی به یه کهم کهس زانینی نالی ئه وه یه که له گه ل سالم و کوردی هاوچه رچه و ئه گه ر له سه رده می ئه واندا ئه م کاره رووی دابی، روون نییه له لایه ن کامیانه وه بووی و ته نیا ئاست به رزی پله و به هیز تر بوونی شیعه کانی نالی نابیته هۆی سه لماندن و سه پاندنی ئه م باسه. بیجگه له مه ش، محمه ده لی قه ره داغی له وتاریکیدا ناوی پینج کهس ئه هینی که پیش نالی به سوۆانی شیعی ریان گوۆوه، واتا: «مه لامحه مه دی ئینولحاجی بانه یی، مه لا محمه دی سیوچی به نازناوی جه فایی، کاریزی، ده ردین، رهنجووری» (قه ره داغی، ۲۰۰۶: ۳۹۴). نالی چ یه کهم کهس

بی، چ کهوئته دواوه، بۆ باسه کهی ئیمه گرینگ نییه و ئەم وتاره لیره دهیهوی لهسەر زمانی شیعی نالی و ئامانجه کانی ئەو شاعیر و ئەدیبه پایه به رزه بدوی.

نالی به دلنیا بییه وه یه کهمین کهسه که خولیا ی دابین کردنی زمانیکی ستانداردی کوردیی هه یه. رهنگه ئەمه ئیدعا یه کی زۆر گهوره بی و له رواله تدا بۆ سه لماندنی، هه یچ به لگه یه ک به دهسته وه نه بی، به لام به پیچه وانیه وه باشتین به لگه، دیوانه مه زنه که یه تی که ئەو هه ول و تیکۆشینیه ی نالی بۆمانی راگرتوه. نالی له دیوانه که یدا هه ولی زۆری بۆ ئەم کاره داوه و وێرای ئەوهش به لگه یه کی دیکهش که به دهسته وه یه، توێژینه وه زمانه وانیه که ی خۆدزکۆیه که له وی له زاری ئەحمه د پاشای بابانه وه باسی نالی ده کا و ده لی «ئهو زاته پسپۆر و شاره زایه به هره و توانای خوی بۆ لیکۆلینه وه له دیالیکته جیا جیا کانی کوردستانی زید و نیشتمانه که ی ته رخان کردوه» (خۆدزکۆ، گێرانه وه له حه داد، ۲۰۰۶: ۳۱). ئەم به لگه که یه کی که له به لگه دانسقه کان لهسەر ژیا نی نالییه، بۆمان ده رده خا که نالی ئەدیبه و زماناتیکی پسپۆر و زانایه و هه ولی ئەوه ی بووه که دیالیکت و شیوه زاره کانی کوردستان کۆکاته وه و، له رووی دیوانه که ی بۆمان ده رده که وی که ئامانجی سه ره کیی ئەو له وه کاره، پیکه یینیانی زمانیکی ستاندارد بۆ کورد بووه.

هه ندی کهس، وه ک عه تا قه ره داگی، پیا نی وایه که نالی له بواری زمانه وه داخراو بووه و پیوه ست بووه به ده سه لاتنی به قسه ی ئەو خیله کی و عه شیره یی بابانه کانه وه (قه ره داگی، ۲۰۰۶: ۹۸-۹۷). به بی یه ک و دوو، بۆ هه ردووی ئەوانه که ئەو به خیله کی ناویان لیده با، ئەم به لگه ی خۆدزکۆیه پووچه لکه ری ئیدعا که یه تی و وامان بۆ ده رده خا که هه م بییری نالی و هه م بییری ئەگه ره نه لێین ته وا و بابانه کان، لانی که م بییری ئەحمه د پاشا بییریکی به رفراوان و نه ته وایه تی بووه. هه ره وه ها که ئامازه ی پی کرا، نالی له رووی زمانه وه هه ندی ورده کاریی هه یه، که به گوێره ی ده رفه تیک که هه مانه، قامک ده نیینه سه ره هه ندیکی^۱:

۱- «له پال من، که راناوی یه که مه گه لی جار په نای بۆ شیوه زاری موکریانی-سۆرانی بردووه و ئەمن- ی به کاره یناوه یان له کرمانجی ژوو ره وه که لکی له راناوی ئەز بردووه» (مه لا سألح، ۲۰۱۳: ۲۳۶).

ناری سینهم گه ره نه بی، غه رقم ئەمن

ئاوی چاوم گه ره نه بی، سووتاوم ئەز

(نالی، ۱۳۸۷: ۲۳۲)

۲- «یه کخستنی هه ردوو راناوی تۆ- من به شیوه ی تۆم، وه ک ده لی» (مه لا سألح، ۲۰۱۳: ۲۳۷):

هه تا تۆم ئاشنا بووی ئاشنام بوون

ئهمیستا موو به مووم ئەغیاره بی تۆ

(نالی، ۱۳۸۷: ۳۹۳)

که وایه، به پیوانه ی زمانی باو ده با بیگوتایه: هه تا تۆ ئاشنام بووی.

^۱ خۆینه بۆ زانیاری زۆتر ئەتوانی بروائیتته وتاره به نرخه که ی حه کیم مه لا سألح له گوڤاری کتۆچ ژماره ی ۱۹ و ۱۸، ل ۲۵۴-۲۳۵.

۳- «گۆرینی پیشگری ئە لە کاردا بە دە، وه کوو له بابانیدا ده گوتری: ئەخۆم، ئەرۆم و هند. وه ک ده لئ:»

گەر ده پرسی من له بهرچی کهم دهخۆم
من به برسی قهت مهزانه خهم دهخۆم
(مه لا سالج، ۲۰۱۳: ۲۳۸)

۴- «به کارهینانی ده بیژم که له شیوه زاری کرمانجی ژوروه به کار دی به جیگه ی ئە لئیم، که تایهت به بابانه» (۲۴۰):

ده ورائیه، وه ک هیله کی سهودا، سه ری گیزم
بۆیه به ده قیقی مه سه له هه رچی ده بیژم
(نالی، ۱۳۸۷: ۲۸۶)

ههروه ها چه ندین و چه ند ورده کاری زۆری دیکه هه یه که لیره ده رفه تی و رووژاندنی به ته واویمان نییه و بۆ کۆتایی ئەم باسه، دیره شیعیکی لئ دینین که دوو ورده کاری و هه ولئ نالی مان له پیناو به ستاندارد کردنی زمانی کوردی بۆ ده رده خا. مامۆستا موده ریس یان یه کیک له کوره کانی له په راویزی کۆتایی ئەم پارچه شیعه دا ده لئین: «ئهمه ی نالی کردوویه تی، وه ک که رهسته یه ک بۆ لیکۆلینه وه ی مه سه له ی زمانی ئە ده بیی یه کگرتووی کورد و موتوربه کردنی به هه موو زا ره کان، شتیکی به بایه خه» (۲۳۴).

ئهی ره فیقان سوچه تی نالی مه کهن
بۆچ؟ که من له ورا وه کوو به دناوم ئەز
(۲۳۴)

ته نیا باسیک که ئەمینی، ئاماده یی ئەو هه موو وشه بیانیه ی نیو شیعه کانی نالی یه که ره نگه بیته هۆی ره خه له و ئیدعای که کردوومانه. پیش به وه که له روانگه ی نالی خۆیه وه وه لامی ئەم ره خه بدهینه وه، ده بی ئامازه به وه بکه ین که شیعر و ئە ده بی عه ربه ی لئ به ده ر بی که به هۆی زال بوونیه وه که مترین کارتیکه ریی زمانگه لی بیانی به خۆوه بینبوو، زمانی فارسی و تورکیش جیاوازییه کی وه هایان له گه ل کوردی له م بواره دا نه بوو. ده بی پیش به ده برینی ئەم ره خه و به جیدی گرتنی، ئە بی چاویک له شیعی فارسی و بۆ وینه شیعی حافظ بکه ین تا ئە وه مان ده ست بکه وئ که له وشه ی عه ربه ی لیوانلیوه. هۆکاره که شی به سانایی کاریگه ریی دین و به تایهت ئە ده بیاتی عیرفانی له سه ر شاعیرانی ئەو سه رده مه بوو. سه بارهت به م ره خه، نالی بۆخۆشی بیده نگ نییه و هۆکاری که لک وه رگرتنی له و هه موو وشه بیانیه له شیعه کانیدا، به تایهت ئەم دیره شیعه ی خواره وه ده رده خا، که ده لئ:

فارس و کورد و عه رب هه ر سیم به ده فته ر گرتووه
نالی ئە مرۆ حاکیمی سی مولکه، دیوانی هه یه
(۵۸۲)

تهنانهت ئه كرى دپړكى دېكهى نالى كه به بونهيه كى دېكهوه باسى كردووه، ههر ليرهش و بهم بونهشهوه به كار بينن كه دهلى:

گيل ئه گهر توركى، تعال ئه ر عه رهبى
بئ ئه گهر كوردى، ئه گهر فورسى بيا
(۱۲۳)

ليره دا بومان دهرده كه وئى كه نالى مه لبه ندى ئه ده بيات به تهنيا مه لبه نديكى ئه ده بى نازانى و ئه گهر سهرنج به هاوكاتى ئه و له گه ل دارووخانى ده سه لاته كوردبیه كان، به تاييهت بابانه كان بدهين، ئه وه مان لئ ديارئه بئ كه نالى هه ولى سهر كه و تنى كوردبیه تى. ئه گهر له دونياى واقعيده ئه وه ده ستى نه داوه، ده بئ له ئه ده بدا ئه وه بخولقيني؛ ئه وه يه كه ريزمان و نه حوى شيعره كانى ههر كوردين. بوخوشى ده لئ:

تهبعى شه ككه ربارى من كوردى ئه گهر ئينشا ده كا
ئيمتيجانى خو به مه قسوودى له عه مدهن وا ده كا
(۱۰۲)

ئهمه ريبازيكه كه ئه گهر نه ليين نالى له نپويدا تهنيايه، به دلنبايه وه ئه توانين ئه وه بيژين كه گه وره سواربیه تى. نالى له گه ل ئاوه لانى، وانا سالم و كوردى، تيكوشين به پيچه وانهى زانايانى هاوچه رحيان به كوردى بنووسن و به وئن و بايه خبده نه زمانى زگماكيان. ئهم ريبازه به مه حوى يه وه دريژه ي پئ ئه دريت و ئه گاته حاجى قادر كوئى و شيخ رهزا تاله بانى، حه ريق، حه مدى، نارى، بيخود و...؛ پاش ئهم گه وره شاعيرانه، ئهم ريبازه به به ره مه كانى ئه و ره حمان به گى بابان، شيخ نوورى، پيره مييرد و گوران ده چپته ئاستيكى به هيتر و گه شاهه تره وه. به لام ئه وه ي راستى بئ، ده ورى نالى زور زه قتر و، به هوى به هيترى شيعره كانيه وه زور به رچاوتره. «ده توانين بلين [په ره سه ندى زمانى كوردى] له سه ره تاي ساله كانى بيستى سه ده ي نوزده هه مه وه به شيوه يه كى هونه رى و ريك و پيك سه رى هه لداوه. ئهم ميژووه ش، يادگار ه كانى ميرنشيني بابان و، نالى، هونهر و بليمه تمان بيرده خاته وه» (محهمه ده زيز، ۲۰۰۵: ۲۹۷).

ههروه ها محهمه دى مه لا كه ريم له پيشه كيبى ديوانى مه حوى دا ده لئ «له ناو ئه وانده دا كه رپچكه كه ي نالى يان گرت و ئه و ئه ركه يان به جئ گه ياند كه دا هينانى قوتابخانه ي شيعرى نالى له ئه ده بى كورددا له ئه ستوى خو ي گرت، سالم، كوردى، مه حوى و شيخ رهزا، ئه و چوار كه سه ن كه له پيشى هه مووانه وه ده وه ستن» (مه حوى، ۱۳۸۷: ۳-۳۲). ههروه ها كه ده زانين، پيشتر له زاره كانى گورانى و كرمانجيدا هونهران و شاعيرانى گه وره ي وه كوو خاناي قوبادى، مه لاي جزيرى، خانى و... پيشه نكي ئهم ريبازه بوون و وه كوو ژيرده قينكن بو نالى و سه رده مى بابان. مه حوى له ژير كاريگه رى نالى كه ده لئ «تهبعى شه ككه ربارى من كوردى ئه گهر ئينشا ده كا...»، وه هاى هونيه ته وه:

بنووسه، پيرى دلّم ئه مرى كرد، ئيتاعه تم كرد

له ئیبتیداوه که بهیتی مونسایی دیوان
 گه‌دایه‌کی وه کوو مه‌حوی قه‌له‌نده‌ریکی کورد
 میسالی پادشه‌هی فورسه‌ی ساحیبی دیوان
 (مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۳۹۳)

حاجی قادریش هه‌ر له ژیر ئه‌و کاریگه‌رییه و سه‌ر به‌و ری‌بازه، ده‌لئی:

مه‌لئین فه‌ساحه‌تی کوردی به‌ فارسی نا‌گا
 به‌لاغه‌تیکی هه‌یه‌هیج زوبانی نا‌یگاتی
 (حاجی قادر کوئی، ۱۳۹۶: ۱۷)

له‌ ئاکامیشدا ئامازه به‌ دیریکی پی‌ره‌مێرد ده‌که‌ین که به‌ره‌ی نو‌یتره و سه‌ر به‌ هه‌مان ری‌بازی نالی‌یه:

ئیمه‌ که کوردین له‌لامان وایه
 کوردیی زبانیکه‌ زۆر بی‌هاوتایه
 (پی‌ره‌مێرد، ۱۳۸۶: ۳۴۷)

تیکۆشان به‌ زمانی کوردی و به‌ زمانی کوردی و بو‌ ده‌سته‌به‌رکردنی زمانیکی یه‌ کگرتوو، به‌ته‌واو
 که‌م و کو‌رییه‌کان و که‌مایه‌سییه‌کانیه‌وه، له‌ نالی ده‌ستی‌پیکرد و به‌و هه‌نه‌رانه، که‌ ناومان‌برد،
 درێژه‌ی‌پیدرا و ئیستاش ئه‌م هه‌وله‌ چهن ده‌یه‌یه‌ چۆته‌ نیو قو‌ناغیکی جدیتر و زانستیتر و به‌ ته‌نیا له
 نیو سنووری ئه‌ده‌بدا نه‌ماوه‌ته‌وه و هه‌ولئی زانستیانه‌ی بو‌ ئه‌دری‌ت.

۳-۲- شی‌واز

شی‌واز زاراوه‌یه‌کی کونه‌ له‌ سه‌ره‌تای سه‌ره‌له‌دانی ئه‌ده‌بیاته‌وه هاتۆته‌ ئاراوه و له‌ وشه‌ی Stylus ی
 یونانی که‌ونا‌راوه هاتوو. «له‌ عه‌ره‌بیدا ئوسلووب به‌ واتای ری‌گا، ری‌هه‌و، ری‌چکه، ری‌باز به‌کاره‌اتوو»
 (کاک، ۲۰۰۸: ۱۴). هه‌روه‌ها له‌ فارسیدا به‌ سه‌بک ناوبراوه، «سه‌بک له‌ زاراوه‌ی ئه‌ده‌بیدا بریتییه
 له‌ ری‌بازیکی تایبه‌تی بو‌ تیگه‌یاندنی خو‌ینه‌ر» (۱۴). له‌ زمانی کوردیدا «به‌ واتای ری‌گا، ری‌باز، ری‌هه‌و و
 شی‌وه و خو‌وره‌وشت و هه‌لس‌وکه‌وت» (۱۴). هه‌روه‌ها که‌ له‌ کو‌ی باسکه‌لی سه‌ره‌وه وه‌ها تیده‌گه‌ین
 که‌ شی‌واز به‌ واتای پیناسه‌ی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی به‌ره‌می هونه‌رمه‌ند به‌گه‌ستی و، شی‌وازی شی‌عیری
 شاعیر و په‌خشان‌ نووسه‌ره به‌تایبه‌ت، که‌ شو‌ناسی ئه‌و هونه‌رمه‌نده له‌و هونه‌ره‌دا پیشان ده‌دا. له
 ئه‌ده‌بیاتی ئه‌م‌رو‌ی جیهاندا شی‌واز وشه‌یه‌کی نو‌ی و کاریکی زانستی تازیه‌یه و له‌ فه‌ره‌نگ و زمانی
 کوردیشدا، ئه‌گه‌ر نه‌لئین هه‌ر نه‌ناسراوه، ده‌توانین بلئین له‌م باب‌ه‌ته‌وه زۆر که‌م کارکراوه و جینگه‌ی
 وه‌ کوو لقیکی زانستی له‌ زانکو‌کاندا به‌تاله‌.

شی‌وازی شی‌عیری نالی، شی‌عیری سه‌روایی و به‌ کیشی عه‌رووزییه. ئه‌گه‌ر له‌ کیشه‌ی
 یه‌که‌م که‌سه‌بوون و نه‌بوونی نالی به‌م شی‌وازه‌ چاو بنووقینین، ئه‌وه‌مان بو‌ ده‌رده‌که‌وی که‌ له‌م
 شی‌وازه‌دا نالی زۆر له‌ ژیر کاریگه‌ری شی‌عیری فارسی و عه‌ره‌بیدا. له‌م بواره‌دا نالی له‌ به‌رزترین
 ئاستدا شی‌عیری گوتوو. ئه‌گه‌ر بی‌ین و دوو ئاستی فۆرم یان بی‌چم و ناوه‌روکی به‌ره‌مه‌کانی ئه‌م
 شاعیره‌ لیک‌به‌ینه‌وه، ئه‌وه‌مان ده‌ست‌ئه‌که‌وی که‌ به‌ هه‌ردوو باردا هاوسه‌نگن و له‌ قه‌واره‌ی شی‌عیری

کلاسیک که سمان نه بووه که بگاته ئه و لووتکه بهرزه، که نالی یانهی شیعری کوردیی پی گه یاندوو و گه شاندهوتتهوه.

ئه گهر له چوارچیوهی بابته و میتۆدی ئه م وتاره دا باس بکهین و تیشک بخهینه سهر شیوازی شیعره کانی نالی، وه کوو ژێرده قیک، ئه بینین که نالی سهره رای ئه وه له سهر شاعیرانی پاش خۆیه وه کاریگه ریه کی ئه وتۆی هه بووه، به لام چوارچیوه و شیوازه شیعریه که ی ده ستردی خۆی نییه و ئه میش ههروه ها که ئاماژه ی پی کرا، له ژێرده قگه لیکه دیکه که زۆتر له زمان گه لی فارسی و عه ره بیدا ئاماده بیان هه بووه که لکی وه گرتوو و بوته پردیکی باش بو گواستنه وه ی ئه م چوارچیوه شیعریه بو زمانی کوردی و هه رچهند به دلنیا ییه وه هیه چ شاعیریکی پاش خۆی نه ی توانیوه بگاته ئه و ئاسته بهرزه که ئه م پی گه یشتوو. سه بارته به م بابته، ئاماژه به شیعریکی سالم وه کوو ئاوه لی نالی جیگه ی سهرنج و سه لمینه ری پیشهنگ بوون و بهرزیی ئاستی نالی یه:

له یه ک لا «نالی» ی و «مه شوی». له لایین «سالم» و «کوردی»
له هه نگامه ی هونه رگه رمی، تکاجو بوون له «مه ولانا»
له مه یدان ی به لاغه تدا به سواری مه رکه بی مه زموون
به کوردی، هه ر یه که تازی سه وار ی بوون له بابانا
که «نالی» ته وسه نی تهبعی به ته رزی گه رم جوسته ن بوو
به چه وگان ی خیره د گو ی دانشی ده رکرد له مه یدان
که ره خشی تهبعی رامی هاته سهر میقرازه کی ته علیم
ریکابی پای بو سن «سالم» و «مه شوی» له ده ورانا
(سالم، ۲۰۱۵: ۸۴)

۳-۳- ناوه رۆک

شیعره کانی نالی له رووی ناوه رۆکه وه زۆتر عاشقانه ن و به شیکیشی ئاینین. نالی له لایه که وه بو ئه وه که یه که م که س یان له ئه وه لاین که سگه لیکه که به کوردیی سو رانی هه سته خۆی ده رختوو، گرینگه؛ سهره رای ئه وه ش، هه ر ئه و بابته تانه ی به جوانترین و به نرختین شیوه پیک هیناوه. ئه وه یه که ئه گهر نالی، ئه م که له شاعیره ش که هه یه نه بوایه، هه ر به هۆی ئه وه که رچه شکین بووه، جیگای سهرنج و بایه خ ده بوو. به لام ئیستا «به و تایه ته مندیانه که له شیعری نالی دا ده بینر ی، بی گومان ئه م شاعیره پایه بهرزه له ئه دبیا تی کلاسیکی کوردیدا به ناوی شاعیریکی خاوه ن سه بک ده ناسر ی، چونکه زۆربه ی شاعیرانی گه وه ری کورد دوای نالی له و ته ئسیریا ن گرتوو و شیعره کانیان ره نگی شیعری نالی ی لئ نیشوو. به و هۆیه وه مه قامی نالی له ئه ده بی کوردیدا به رابه ری مه قامی خاقانی و شیخی سه عدیه له ئه ده بی فارسیدا» (روخزادی، ۲۰۰۶: ۱۵۱).

ههروه ها «نهریکی وه کوو حاجی قادر له ده جار زیاتر شایه دیی بو بلیمه تی نالی داوه. به دوا حاجی قادریشدا، هه موو ئه و شاعیره کوردانه ی به زاراو هی نو ی پیا ن ده لاین کلاسیک، له راستیشدا رۆمانتیکن، نالی یان به پیشه وای شیعری کوردی داناوه» (محهمه د، ۱۳۹۶: ۱۴۴). ههروه ها که باسی لیه کرا، زۆربه ی شاعیرانی کوردی پاش نالی، له ژیر کاریگه ریی نالی دان و نالی وه کوو

ژێرده قیتی هه ره دیار که نیوی ئوستووورده قمان لی ناوه، له ئه ده بی کوردیدا ئه دره وشیته وه. له یه که مین شاعیرانی هاوچه رخیه وه ئه م کارتیکه ریبه ده ست پیده کا، که لیره به داووه به چند نمونه یان ئاماژه ده که یه نالی دوو دیره شیعیری بهرز و واتاناسکیی هه یه که حاجی قادر هیناویه نیو هه لبهستی خۆیه وه. نالی ده لی:

که هاتی تیغی «بیزاری» ت له سه ر دام
سه ری خۆم خودبه خود هه لگرت و رۆییم
(نالی، ۱۳۸۷، ۳۲۲)

گوتم ئایا به زاری خۆت ده پرسی حالی زاری من؟
برۆی هینایه یه ک وه ک شکلی «لا» یه عنی که «بیزارم»
(۲۸۲)

حاجی قادر هه ر هه مان کایه ی نالی به وشه ی «زار» و «بیزار» ی وه ها هیناوه:
نه قاشی «دم» ی نوقته کی دانا به نیشانی
زانی که «دم» ی کردوه «بیزار» ه له مانی
(حاجی قادر، ۲۷۰۷: ۱۵۰)

نالی دیره شیعیریکی هه یه که له وی ده لی:

سه رخۆشی شه رابی ده می تۆ بووم و ئه میستاش
قوربان سه ری تۆ خۆش، که نه ماوه سه ری خۆشم!
(نالی، ۱۳۸۷: ۲۹۲)

مه حوی، هه ر به و شیوه، ئه و کاکله واتاییه و ئه و کایه به وشه ی «سه ر»، «خۆش» و «سه رخۆشی» ده گوازیته وه نیو دیره شیعیریکی خۆی:

سه ر و سامانمت پرسی، مه پرسه
سه ری تۆ خۆش، نه سه ر ماوه نه سامان
(مه حوی، ۱۳۸۷: ۲۸۴)

له و شاعیرانه که له ژیر کاریگه ری نالی دا وه کوو ژووورده قیک شیعیریان گوتوه، که مالی (که مال عه لی باپیرئاغا) بووه که چامه یه ک له چه شنی چامه مه نشوووه که ی نالی، که بۆ سالم نووسیبووی، بۆ هه والیکی هه له بجه یی شاعیری (ناتیق) ئه نووسی و نالی ئاسا که له غه ربیدا هه والی سلیمانی ده پرس، ئه میش له کهر کوو که وه هه ست به نامۆبی ده کا یان هه ر به خولیای پاته وه کردنی ئه و کاره ی نالی، چامه یه کی ۱۶ دیری بۆ ناتیق ئه نووسی و ناتیقیش به هه مان شیوه ی سالم وه لامی که مالی ئه داته وه. ئه وه ی کارتیکه ری نالی و سالم زه ق ئه کاته وه، که لک وه رگرتن له هه مان چه مک

^۱ خۆینه ری تامه زرۆ بۆ خۆیندنه وه ی زۆرت له سه ر ئه م سێ دیره شیعه ئه توانی پروانیته کتیبی «چه پکیک له گولزاری نالی» مه سهوود محمه مه د، لاپه ره کانی ۱۳۳-۴.

و بابه تگه لی نالی و سالم له چامه کانی که مالی و ناتیقه. به کورتی ئاماژه بهو کاریگه ریا نهی نالی وه کوو ژێردهق به سهر که مالییه وه وه کوو ژووردهق ده کهین. ده سستیکی چامه کهی نالی ئه م بهیتهیه:

قوربانی توژی ریگه تم ئه ی بادی خویش مروور
وهی په یکی شاره زا به هه موو شاری شاره زوور
(نالی، ۱۳۸۷: ۱۸۴)

چامه کهی که مالی به م دیره وه ده ست پیده کا:

ده خیلی به ختم ئه ی بادی خویش خه رامی سه با
له باتی به نده برۆ بو هه له بجه تو ئیستا
(ئاواره، ۱۹۸۵: ۳۹)

لیره به پرونی کاریگه ریی ژێردهقی نالی به سهر ژووردهقی که مالی دا ده بینین. که لک وه رگرتن له وشه ی «با» و رۆبینی بو زیدی شاعیر ئه م کارتیکه ریه زه ق ده کاته وه. ئاماژه یه کی دیکه به م کاریگه ریه شیعرییه ی نالی، به ته واوی مه به سه ته که مان ئه پتکی. نالی ده لئی:

ئایا به جه م و دائره یه ده وری «کانی با»
یاخو بووه به ته فره قه و شوپش و نشوور
(نالی، ۱۳۸۷: ۱۹۵)

که مالی-ش به هه مان شیوه ده لئی :

به رۆژی جومعه ئه چن بو «گولان» و «کانی شیخ»
بچووک و گه و ره و به شه وق و به زم و سه فا؟
(ئاواره، ۱۹۸۵: ۴۱)

نالی هه والی «کانی با» ده پرسئ که سهیرانگایه کی خو شه له سلیمانی و که مالی-ش هه ره بهو شیوه هه والی دوو کانی و شوینی سهیرانی هه له بجه یه کان له ناتیق ئه پرسئ، «که راگزه ری که مالی خو ی بوون، وه ک شاره زای مهیدانی ئه و ناوچه یه، دیت و ناوچه که ده ستنیشان ده کا... که هه ره دوو جیگا یه که م نه زه رگان و دووه م وه کوو «کانی با» که ی سلیمانی جئ سهیران و ئاهه نگ و رابواردنی خو شی دانیشتووانی هه له بجه بوون» (۴۱).

نالی شیعریکی هه یه که به ته نزیکی شیرینه وه باسی که ره که ی ئه کا که له ده ستی چوووه و به هه مان شیوه قانع پارچه شیعریکی به بالایی که ردا گو توهوه. ده توانین بلین نالی یه که م که سه له زمانی کوردیدا به م شیوه ته نزه و بهو جو ره شیعیر ده لئی و هه ره به م باره شدا وه کوو ژێرده قتی که درده که وئی. یه که م دیری شیعره که ی نالی وه هایه:

هه ی که ری کم بوو، چ په یکه ر؟ ته ی که ری هه وراز و لیژ
سینه پان و مووجه کورت و شانه به رز و گوئی درێژ
(نالی، ۱۳۸۷: ۲۳۶)

ههروه‌ها یه کهم دپیری شیعره کهی قانع بهم شیوهیه ده‌ست پیده‌کا:

هه‌ی بۆ که‌ری قه‌رابه‌ سهر، ده‌شت ته‌ی که‌ریکی باسیه‌ر
گویی کورت و پان و نیره‌که‌ر، کولکن کلۆک و باره‌به‌ر
(قانع، ۱۳۹۶: ۱۱۹)

ته‌خمیسی شیعی شاعیرانی پیشوو شیوه‌یه‌کی خۆتاقی کردنه‌وه‌ی ئاستی شیعی شاعیری نوپتر له‌گه‌ل شاعیری پیشوو؛ واتا، لیره‌دا ژوورده‌ق رکا‌به‌ری ژێرده‌ق ده‌کا و به‌هینانه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی به‌شیک له‌ ژێرده‌ق له‌ نیو خۆدا، هه‌م ژێرده‌ق زیندوو ده‌کاته‌وه و ئه‌م خۆی ده‌رده‌خا. ته‌خمیسیکی شیعی نالی له‌ لایه‌ن سه‌ید باقر هاشمی کراوه و به‌شیک ئه‌مه‌یه:

بوومه‌ فه‌ره‌ادی ئه‌تۆ و داوینی کیو
جیگه‌مه و یارم قۆله‌نگ و به‌رد و چیو
شیت و سادارم، که‌سه‌ی نامکا به‌خپو
ئاوی سوپیری چاو و باری تالی لیو
سوپیر و تالی ده‌مه‌ده‌م و ژه‌مه‌ژمه‌ ده‌خۆم
(هاشمی، ۲۰۰۶: ۱۹۱)

نالی بیجگه له‌ شاعیرانی کلاسیک، کاریگه‌ریی زۆری هه‌بووه له‌سه‌ر شاعیرانی نه‌وه‌ی نوێ، که‌ چوارچێوه و فه‌زای شیعییان زۆر جیاوازه له‌ ئه‌وه‌ی نالی و بۆ ئه‌مانیش ده‌وری ژێرده‌ق ده‌بینیت. به‌ دنیاییه‌وه ته‌واو شاعیرانی کلاسیکی کرمانجی ناوه‌راست، به‌بی سێ‌ودوو، له‌ ژێر کاریگه‌ری نالی دان و ئه‌مه‌مان به‌ قامک خستنه‌سه‌ر شیعی هه‌ندێ له‌و شاعیرانه سه‌لماند و ئیستا نۆره‌ی شاعیرانی شیعی نوێیه، که‌ ئاماژه به‌ شیعی هه‌ندیکیان ئه‌وه‌مان بۆ ئه‌سه‌لمینی که‌ نالی هه‌ر ئیستاش ژێرده‌قیکی گرینگه و له‌ زۆر بووردا په‌چاو ده‌کریت. لیره‌دا قالب و چوارچێوه‌ی شیعی شاعیره‌کان له‌سه‌ر ریبازی گۆران گۆردراوه و ئه‌وه‌ی کلاسیک نییه، واتا غه‌زهل و قه‌سیده و هتد، له‌ بواری ناوه‌رۆکیشه‌وه به‌ هه‌مان شیوه جیهانیکی جیاوازیان هه‌یه. به‌لام سه‌یر ئه‌وه‌یه که‌ ئه‌م ژوورده‌قانه ئه‌گه‌ر کاریگه‌ریی نالی به‌سه‌رباندا دیاریش نه‌بێ، بۆخۆیان ئه‌یدرکینن که‌ چرای ریگه‌یان نالی یه، به‌ تابه‌ت هاوسه‌نگی و هاوپه‌له‌وپایه‌ی نالی له‌ شیعی نوپێ کوردیدا، واتا شێرکۆ بیکه‌س، به‌ ئاشکرا نالی به‌ مامۆستا ناولیده‌با و ئه‌مه سه‌لمینه‌ری ئه‌و راستیه‌ن که‌ ریبازی نالی و ئاوه‌لانی درێژه‌ی هه‌یه و به‌رده‌وامه و نالی بۆ خۆی ئوستوووه‌ده‌ق و چرای ریگه‌یه.

شێرکۆ بیکه‌س له‌ وتاریکدا به‌ناوی «نالی ته‌ئویلی به‌رزی شیعی کوردی!» به‌ راشکاوی باس له‌ چۆنیه‌تی کاریگه‌ریی نالی به‌سه‌ر ژیان و شیعه‌کانییه‌وه ده‌کات. ئه‌و ده‌لی «له‌ بیرمه هیشتا شیعرم منالیکه‌ی شه‌رمی تازه پیره‌وکه و داره‌به‌داره‌ی ناو دالانی بۆنخۆشه‌که‌ی زمانی کوردی بوو؛ به‌لام چاوپکی هه‌ر له‌ لای گه‌وره‌شیعیکی ته‌ویل به‌نوویری که‌ له‌گه‌تی سه‌رله‌هه‌وره‌چه‌قیوی ئه‌م ولاتی گول و خۆله‌میشه بوو... ئه‌و به‌ به‌رزیه‌وه و ئیمه‌ش له‌و نزمیه‌دا» (بیکه‌س، ۲۰۰۶: ۴۷). سه‌رنج ده‌ین به‌ دواهه‌مین رسته‌که‌ی، هه‌ستی شێرکۆ بۆ نالی مان بۆ ده‌رده‌که‌وی و ئه‌مه بی‌رووشکینی و خۆشکینییه و له‌ زۆر جیگادا شێرکۆ پاته‌وه‌ی ده‌کاته‌وه که‌ به‌کورتی ئاماژه‌ی پیده‌که‌ین. دواتر وه‌ها

ئاستی نالی و خوئی و ئاوه لانی ده شو بهینی: «ئهو پیره مه گروونی له هونه ر و ئه فراندن و ئیمه ش کومه له بنچکی له دامینی چاولیکه ریدا... له هه ر گۆشه یه که وه سه رت بو دنیای شیعری کوردی به رزبکر دایه ته وه، ئهو هه لگوردی شیعه رت به دی ئه کرد!» (۴۷). شیرکوی مه زن له م وتاره به پیژ و چیژ به خشه یدا که له واقیعه دا په خشانه شیعه ر و نه ک وتاریکی ئاسایی، ئه وه نده جوان و ئه فسووناوی باسی نالی ده کا که سه د هینده ئه فینی ئه م که له شاعیره ده چه سپیته ناخی دل ه وه.

شیرکو هه متر ده لی: «نالی له قوولاییا ئه ژیا، له قوولایی وشه و مانیشدا، نالی روا له تی به لاوه نا و به چپای سه ختی زمان و دارشتنی تازه دا هه لژنا». «ئیمه هه موومان شاعیران و عاشقان مه لاشووی وشه و خو شه ویستیمان به په نجه ی نالی هه لدر او ته وه؛ به و مانایه ی سه رمان له هیلانه ی ئه و زمانه دا جووقاوه، که خولقینه ری یه که می بوو» (۴۷-۸۰). شیرکو بوخوئی باس ده کا که قه سیده ی «یه که م سه فه ر» و هه روه ها کتیبی ده ره بندی په پووله ی که به راستی لووتکه ی شیعییه تی، بو نالی وتراوه. «له سالی ۱۹۹۱ دا خولیای گه یشتنه وه به دیداریکی ئه م چه زره ته له تاراوگه ی سویدا بوو به گه رده لوولیک له سه رمد و ئه مجاره یان ده ره بندی په پووله بوو به ده ره بندی غوره تی نالی» (۵۲). ئیستا بو کوتایی باسی کارتیکه ری شیرکو له لایه ن نالییه وه چه ند به شیک له ده ره بندی په پووله ئه هینینه وه:

نامویی سه راپای ته ره بووه
به له می بی که نار
ته نیایی ئه ئاژوی و
باخی ئا و
گول قژی «حه ببیه» ی گرتوو
(بیکه س، ۲۰۱۶: ۱۴)

لیره شیرکو وه کوو ژورده دق له ژیرده قه که ی نیوی دلداره مه نشوره که ی، واتا «حه ببیه» ی وه رگرتوو و چه ند دیر دواتریش زیده که ی نالی واتا «خاک و خۆل» و هه روه ها شاری دوور که وتوو ییه خو خواسته که ی له نیو ئه م شیعه ردا سه ره له دینی:

دوو ریتی: نزیک و
قیبله که ی: «خاک و خۆل»
«ئه سه ته موول» ئه بینی و نازانی چ گو می
وا له ژیر کلاوی ئه م پیاه
ریش ره شه ریحانه و به فره دا
(۱۵)

ههروههها له شوینی تر باسی ئهوه دهکا که ئهگهر بگا به نالی، چی ئهلی. باسه که زۆر درێژه و بهشیکی چکۆلهی لیره ئههینین. شیرکو دهلی:

پیی ئه لیم:

گهورهی من!

پیم نالی ئه وه هودا و گزنگی چاوانهت

چۆن ئه کهیت به ده رزیی حه رفه وه

بو ئه وهی خه م بدروویت

به بالای حه بیبه و عیشه وه؟!

(۱۴۹)

له شیعه کانی سه ره وه چه مگه لیکه په یوه ندیدار به نالی په وه هاتوه، به لام سه ره رای ئه م جو ره ئامانه، شیرکو راسته وخۆ به ریکه خستنی هه ندی وینه تیشک ئه خاته سه ر گه وه یی نالی. به م جو ره:

نازانم پیشوازیی عاشقی له خو ری عاشقان چۆن ئه کری؟

نازانم پیشوازیی غه ربیی له مانگی غه ربیان چۆن ئه کری؟

نازانم ئه وه خته ی گه لایه ک

ئه گاته به رده می زریان چی ئه لی؟

یان تا قه دلۆپی له ئه وین

ئه وه وه خته ی ئه گاته

زه ربایه ک له ئه وین... چی ئه لی؟!

...

... به لینه هه ر ئه مشه و دره نگان دووقۆلی

له که نار ئه و گو مه غه مگینه ی ته نیشتمان:

من و مه لآخدری ئه حمه دی شاوه یسی مکیلی پیک به گه ین:

...

پیی ئه لیم:

بی گومان ... سه ره ره رم! ... بی گومان

و شه ی تو قوولت ره

حه رفی تو گه شت ره

ده نگه ی تو پرت ره... بی ده عوام، په تکیش نیم!

(۱۴۳-۱۴۹)

شاعیریکی دیکه له به ره ی نو یخواز که جینگه ی ئامازه یه، که ژال ئه حمه ده، که پی ناوه ته جی پی شیرکو بیکه س-ه وه و پارچه شیعیکی به ناو «له ده نگتدا بمنیژه» ی وه کوو پیداهه لگوتنیک بو نالی داناوه که قامک ده نینه سه ر هه ندی شوینی:

بۆن دئی، بۆنی خوشی نالی
له سنگ و بهرۆکی والای غه ربیان
... زه رده شته و به بی ئاقیستا
کوشتمی...

... خۆزگه ئه متوانی پیی بلیم:
له ده نکتا بمنیژه
یان له ئاوازیکتا...
سه د دلم پیویسته بو دلم
بو ئه وهی شیعرم باست کا
شهرمنه زمانی رۆزانهی شاعیران
(۲۰۰۶: ۹۵-۹۸)

ههروهها ده لی:

له نیوانی شیرکو بیکهس و نالیدا
تا بزانه وه ک دیوانی ده ربه ندی په پووله ئه لی:
« ئه مشه و دره نگان دووقۆلی
له که نار ئه و گو مه غه مگینهی ته نیشتمان»
ئه و لووتکانه به یه ک گه یشتن
یا خود نا؟

(۱۰۰)

و له کوتایی دا ده بی بهم به شهش ئامازه بکهین:

نازانم من بۆچی نه لیم:
که هه لپرووکاوه پرسیاریکی حه بیبه له چاوما
چۆنه یاری
هه رگیز نه گه رایه وه بو بهر
سبهریکی خانومانی خاک و خۆل؟
نه هاته وه بو شاره زوور؟
(۱۰۰)

لیره دا به هینانه وهی چه مکه لیک وه کوو «حەبیبه»، «خاک و خۆل» و «شاره زوور» به نامه
مه نشووره که ی نالی بو سالم ئامازه ده کا و ده وری خوی وه کوو ژورده قیکی دیار زۆرتر دیاری ده کا.
شاعیریکی سه رده می ئه مرۆ، شوعه یب میرزایی، که له بواری زمان و جیهانی شیعریه وه له نالی
وه کوو شاعیریکی کلاسیک که هه یج، به لکوو له زۆربه ی شاعیرانی نوپخواری پیش خویشی دووره،

به‌لام سه‌رپای ئەم دوورییه، ئەبیین نالی و پارچه شیعره‌که‌ی بۆ مه‌ستووهر له شیعره‌ی ئەم شاعیره‌دا زه‌ق ئەبێته‌وه و باری ئیڕۆتیکه‌که‌ی به‌رچاوتر و راشکاوانه‌تر ده‌رده‌که‌وی:

رۆژی شه‌قه‌ شه‌رقیه‌ کانم—
له شه‌قیکه‌ مه‌ستووهره‌ هه‌لگرتووهر
نالی ته‌جاووزی پی نه‌ کا
(۱۳۹۴: ۲۷)

هه‌روه‌ها ده‌لی:

وه‌ختی له‌ده‌سه‌ ئه‌چوووی
ژنانه‌بی مه‌ستووهره‌ بووی دوای نالی
(۲۸)

دواتر ده‌لی:

مه‌ستووهره‌ له‌ نالییا
سنه‌ی سینه‌کانی فه‌وتسا
(۳۰)

۴- ئەنجام

دیوانی نالی وه‌کوو به‌ره‌مه‌میکی به‌جیماو له‌ نالی-ی شاعیر، بوو به‌ بابته‌ی لیکۆلینی ئەم وتاره‌ی پیش ده‌ستان و شیمان کرده‌وه که ئاخۆ ده‌کریت وه‌کوو ئوستووهره‌ده‌قیکه‌ له‌ چاند و ئەده‌بیاتی کوردیدا ناوزه‌د بکریت. هه‌ر چاند و زمانیک بۆ مانه‌وه و گه‌شه‌کردنی، پپووستی به‌ چه‌شنه‌ ده‌فگه‌لیکه‌ که هه‌میشه‌ له‌ لایه‌ن هۆنه‌رانه‌وه‌ وه‌کوو ده‌قیکه‌ی به‌رچاو بیت و هه‌میشه‌ ده‌سته‌که‌وته‌کانی ره‌چاو بکریت و به‌ راشکاوای یان شاراوه‌بی و ناخۆئاگا له‌ ژیر کاریگه‌ریدا بن. ئاشکرایه‌ که پیداجوونی تیروته‌سه‌ل له‌ مه‌ودای وتاریکدا ناگونجی و هه‌ولیکی به‌رفراونتر و قوولتر و وردبینه‌تری پپووسته‌، که لیره‌دا بۆ نووسه‌ر نه‌لواوه. بۆ پینکاتی ئەم مه‌به‌سته‌، له‌ میتۆدی بالاده‌قیته‌ی ژیرار ژینیت، بیرداریژی فه‌ره‌نسی، که‌لکمان وه‌رگرت. له‌م میتۆده‌دا دوو زاراوه‌ی گرینگ هه‌ن که بوون به‌ پپوه‌ری وتاری ئیستا، که ورووژاندنی چه‌مکه‌له‌ی ژێرده‌ق و ژووهره‌قه. ژێرده‌قیکه‌ که ئەژماری ژووهره‌قه‌کانی زۆر بی، شیایو ئەوه‌به‌ به‌ ئوستووهره‌ده‌ق ناوی لی‌بیریت.

بۆ ورووژاندنی ئەم باسه‌ ده‌قی دیوانی نالیمان وه‌کوو ژێرده‌قیکه‌ له‌ ژیر سی خالدا شی کرده‌وه. نالی سه‌ره‌تا سه‌باره‌ت به‌ بابته‌ی زمان، داریژه‌ری رپچکه‌یه‌کی نوێ له‌ زاری کرمانجی ناوه‌راسته‌ و یه‌که‌م که‌سه‌یه‌ که تیکۆشاوه‌ بناغه‌ی زمانیکی ئەده‌بیی یه‌گرتوو و پپوه‌ر ده‌سته‌به‌ریکات. ئەم هه‌وله‌ی نالی له‌ لایه‌ن زۆرینه‌ی شاعیره‌ به‌رزه‌کانی پاشیه‌وه‌ درپژه‌ی پندرا و ئیستا گه‌شه‌ی زۆری کردوو. شیوازی نالی کلاسیکه‌ و ناکرێ شاعیره‌ کلاسیکه‌کانی پاش ئەو، به‌ته‌واوی له‌ ژیر کاریگه‌ری ئەودا دابنن؛ چونکه‌ پیش نالی، له‌ ئەده‌بی فارسی و عه‌ره‌ب هه‌ر به‌م شیوازه‌ شیعیان گوتووهر و له‌ زاره‌کانی دیکه‌ی کوردیشدا که‌لکی زۆریان له‌م شیوازه‌ بینیبوو. له‌ کۆتاییدا باسه‌که‌مان هینایه‌ سه‌ر

ناوه‌روکی شیعره‌کانی نالی و لهم ئاقاره‌دا به نمونه‌گه‌لی مهنشور و دیار لهو ژوورده‌قگه‌له‌ی که پیوه‌ندیی زور زه‌قیان له‌گه‌ل شیعره‌کانی نالی دا هه‌بوو، ئاماژه‌کرا؛ به‌تایبه‌ت له‌ شیعی نویدا، که جیاوازی جیهانبینی و فه‌زای شیعییان له‌گه‌ل نالیدا زوره، چهند نمونه‌مان هینا که به‌رچاوترینیان شیرکو بیکه‌س بوو. به‌هه‌ر شیوه، به‌پیی توان و ده‌رفه‌تیک که بوومان و بومان ره‌خسا، لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌م باب‌ته‌مان کرد و به‌و ئه‌نجامه‌گه‌یشتین که به‌ دلنیا‌یه‌وه دیوانی نالی شیاوی ئه‌وه‌یه که وه‌کوو ئوستوره‌ده‌فتیک ره‌چاوبکریت و مامۆستا هیمن گوته‌نی، شیاوی ئه‌وه‌یه وه‌کوو چۆن ده‌لین ده‌بی هه‌ر فارسیک دیوانی حافزی له‌ بن قورئاندا هه‌بی، ده‌بی له‌ نیتو کتیب‌خانه‌ی هه‌موو مالّه کوردیک دیوانیکی نالی بی و بخوینریته‌وه.

سه‌رچاوه کان

کوردی:

بیکه‌س، شیرکو (۲۰۰۶). «نالی ته‌ویلی به‌رزنی شیعی کوردی!»، زنجیره کتیبی گوڤاری کۆچ، س. ۳، ژ. ۶، ل. ۴۷-۶۳.

--- (۲۰۱۶). ده‌ره‌ندی په‌پووله. سلیمانی: ناوه‌ندی ئه‌ندیشه، چاپی سییه.

پیره‌میرد (۱۳۸۶). دیوانی پیره‌میرد. سه‌قز: بلاوگه‌ی محهمه‌دی، چاپی دووهم.

ه‌داد، عه‌بدو‌للا (۲۰۰۶). «ژیاننامه‌ی نالی و گرنه‌یه‌ی سه‌رچاوه‌ی بیانی و چه‌پکیک سه‌رنج». زنجیره کتیبی گوڤاری کۆچ، س. ۳، ژ. ۶، ل. ۲۵-۴۶.

روخزادی، عه‌لی (۲۰۰۶). «نالی و سه‌بکی هونه‌ری و شیعی ئه‌و». زنجیره کتیبی گوڤاری کۆچ، س. ۳، ژ. ۶، ل. ۱۳۷-۱۵۲.

ساله (۲۰۱۵). دیوانی ساله. سلیمانی: بنکه‌ی ژین.

قانع (۱۳۹۶). دیوانی قانع: شاعیری چه‌وساوه‌کانی کوردستان. تاران: بلاوگه‌ی پانیز، چاپی نۆهه‌م.

قه‌ره‌داغی، محهمه‌ده‌لی (۲۰۰۶). «با له ده‌ره‌وه‌ی ولات خه‌میکه‌ی نالی بخۆین». زنجیره کتیبی گوڤاری کۆچ، س. ۳، ژ. ۶، ل. ۳۷۹-۳۹۵.

کۆیی، حاجی قادر (۱۳۹۶). دیوانی حاجی قادر کۆیی. بانه: چاپه‌مه‌نی مانگ.

محهمه‌د، مه‌سه‌وود (۱۳۹۶). چه‌پکیک له گولزاری نالی. بانه: چاپه‌مه‌نی مانگ.

محهمه‌ده‌عزیز، حوسین (۲۰۰۵). سه‌لیقه‌ی زمانه‌وانی و گرفته‌کانی زمانی کوردی. هه‌ولێر: به‌رپۆبه‌ری گشتی چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی وه‌زاره‌تی رۆشنییری، چاپی دووهم.

میرزایی، شوعه‌یب (۱۳۹۴). گورگه‌کانی خانمی ۱۹۶۸ و شه‌وی... ناشوین.

مه‌حوی (۱۳۸۷). دیوانی مه‌حوی. سنه: بلاوگه‌ی کوردستان، چاپی پینجه‌م.

مه‌لا سالح، هه‌کیم (۲۰۱۳). «جاریکی دی له‌گه‌ل هه‌زه‌تی نالی». زنجیره کتیبی گوڤاری کۆچ، س. ۱۰، ژ. ۱۸-۱۹، ل. ۲۳۵-۲۵۴.

نالی (۱۳۸۷). دیوانی نالی. سنه: بلاوگه‌ی کوردستان، چاپی شه‌شه‌م.

نووری عومه‌ر کاکه‌ی، هه‌مه (۲۰۰۸). شیواز له شیعی کلاسیکی کوردیدا. سلیمانی: مه‌لبه‌ندی کۆردۆلۆجی.

هاشمی، سه‌یدباقر (۲۰۰۶). «پینج‌خسته‌کی له‌سه‌ر شیعی نالی». زنجیره کتیبی گوڤاری کۆچ، س. ۳، ژ. ۶، ل. ۱۹۹-۱۸۸.

ئاواره، ساجد (۱۹۸۵). نامه‌ی ژیان. به‌غدا: چاپخانه‌ی ئیرشاد.

ئه‌حمده، که‌ژال (۲۰۰۶). «له‌ده‌نگتدا بمنیژه». زنجیره‌ی کتیی گۆفاری کوچ، س. ۳، ژ. ۶، ل. ۱۰۲-۹۶.

فارسی:

آلن، گراهام (۱۳۸۹). بینامتنیت. ترجمه‌ی پیام یزدانجو، تهران: نشر مرکز، چاپ سوم.

کالر، جانانان (۱۳۸۸). بوطیقای ساخت‌گرا: ساخت‌گرایی، زبان‌شناسی و مطالعه‌ی ادبیات. ترجمه‌ی کوروش صفوی، تهران: انتشارات مینوی خرد.

لچت، جان (۱۳۸۳). پنجاه‌متفکر معاصر: از ساختارگرایی تا پسادرنیته. ترجمه‌ی محسن حکیمی، تهران: انتشارات خجسته، چاپ سوم.

نامور مطلق، بهمن (گردآورنده) (۱۳۸۷). اسطوره‌متن هویت‌ساز: حضور شاهنامه در ادب و فرهنگ ایرانی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.